

Oroszné Pál Zsuzsanna

Erkölcsei, morális ismeretek, értékpreferenciák vizsgálata egy kisváros iskolájában tanuló serdülők körében

Kutatásomat egy olyan iskola tanulói körében végeztem, amelyben sok társadalmi, erkölcsi, egzisztenciális problémával, érzelmi konfliktussal találkozhatunk. Azt gondolom, ezek a gyerekek bárhol élhetnének a régióban, az itt tapasztalható nehézségek sajnos általánosnak mondhatók.

Milyen nehézségekről van szó?

Az iskolában elharapózó agresszív megnyilvánulásokról, a tanulás, az általános emberi értékek iránti motiválatlanságról, a pedagógusok tehetetlenségéről és kiszolgáltatottságáról ezekben a szituációkban. A család, a szülők egyre ellenségesebb, vagy éppen érdektelen megnyilvánulásai, amelyek nehezítik az iskolai életet. A pedagógusok is úgy látják, hogy a gyermekek mentális, erkölcsi, fizikai állapota egyre rosszabb lesz. (Hoffmann, 2002)

Mindennapi életünkben tapasztalhatjuk (és manapság „divatos” is vált) a társadalmi értékválság, a szociális, emocionális anomia emlegetése. Sokat, sokféle módon beszélnek róla, s gyakran hívjuk fel a figyelmet ezekre a veszélyekre. Azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy a problémák nem oldódnak meg, egyre többet hallhatunk iskolai erőszakról, serdülők antiszociális cselekedeteiről, pedagógusok, szülők nem megfelelő konfliktus- és problémakezeléséről. Az évek során egyre világosabbakká váltak azok a szocializációs hiányosságok, amelyek az iskola, a tanuló, a szülő működésképtelenségéhez vezethetnek. Világossá vált az is, hogy az iskolának fontos feladata a szocializációs anomáliák feltérképezése, és az elsődleges, a családi szocializációs funkciók korrigálása, pótlása. Azonban az iskolák erre nincsenek felkészülve. A helyzetet nehezíti, hogy a szülők részéről is érkezik nyomás az iskola felé, mely megnyilvánulhat abban, hogy a szülő az iskolától várja el a nevelési feladatok elvégzését, s így, hártja hiányos nevelési készségeit. Másrészt folyamatosan növekvő gyakoriságú, hogy a szülők nem törődnek gyermekük előmenetelével, iskolai és személyiségbeli fejlődésével, nem tartják a kapcsolatot az iskolával, a pedagógussal, csak elvárások vannak. Úgy tűnik, a nevelés erői rosszul működnek a társadalomban.

Ebben a nehéz helyzetben van ez a vidéki iskola. Az iskolában végzett kérdőíves felmérés a felső tagozatosok értékpreferenciáját, valamint az ezzel szorosan összefüggő önismereti fejlettséget és erkölcsi fogalmak ismeretét célozza.

Érték és értékorientáció

Mit tekintünk értéknek, mi az értékpreferencia? Ezek a fogalmak napjainkban felértékelődtek. Ennek oka lehet az egyént érő bizonytalan szociális, morális, emocionális és az egészséget érintő negatív hatások. Ugyanakkor az ezekkel való foglalkozás fontos a felnővekvő generáció viselkedésének megértéséhez, valamint az egészséges személyiségfejlődés elősegítéséhez.

Az **érték** „az a nyelv, amelyet társadalmi elvárások közvetítésére használnak” (Perczel, 1990. 35. o.). Mik ezek a társadalmi elvárások? Ennek meghatározása nem egyértelmű. Mindig a jelen lévő társadalmi hatások, normák határozzák meg. Az értékek átszövik életünket, egyrészt tudatos módon alkalmazkodunk a normákhoz, követelményekhez, másrészt tudattalan folyamatokon keresztül határozzák meg identitásunkat. „A személyiségfejlődés során kialakult vagy beépült értékvonatok és bizonyos értékektől való spontán vagy tudatos elhatárolódások az identitástudat és élmény lényegi alkotó elemeit alkotják.” (Váriné, 1987. 30. o.) Szokás fogyasztói társadalomról beszélni. A tapasztalat azt mutatja, hogy az emberek és a fiatalok nagy része manipulálható a fogyasztói szokások által. Az értékeket ez határozza meg. Manapság nem divatosak a feltétlen szeretet, közösség, a bizalom, az elfogadás értékek. A tömegkommunikáció által közvetített, a fogyasztást erősítő értékek önállótlaná, kevésbé kreatívá teszik az egyént. Önismerete nem fejlődik jól, a kontroll nem az ő kezében van, külső kontrollossá, ezáltal befolyásolhatóvá válhat. A „való világban” ez meglehetősen reális veszélyeztető tényező. Ezek következtében alakulhatnak ki antiszociális viselkedések, emocionális problémák, indulati kontroll zavarok, és nyúlhatnak inadaptív coping (megküzdési) eszközökhöz, mint drog, alkohol, játékszenvedély.

„Ugyanakkor a társadalmi elvárásokat össze kell hangolni az egyéni igényekkel...”. (Perczel, 1990. 35. o.). Elgondolkodtató, hogy a család, a társadalom által közvetített értékrendszer, az előbb említett fogyasztói modell milyen egyéni értékeket ébreszt? Ilyen uniformizált közegben mennyire tud az egyén kibontakozni, kreatív, önmagát ismerő, kiegyensúlyozott, stabil értékrenddel küzdő egyénné válni. A serdülőkor fejlődéslelektani szempontból is olyan időszak, amikor az egyén könnyen befolyásolható. Keresi az utat, identitását. A helyes egyéni igények és ezek összhangja a releváns társadalmi modellel és elvárásokkal vezethet csak a harmonikus személyiségfejlődéshez. Annak érdekében, hogy a gyerekek, fiatalok azokat az értékeket sajátítsák el, amelyek hozzásegítik őket céljaik megvalósításához, nemcsak annyit tehetünk, hogy általunk helyesnek tartott értékeket próbálunk közvetíteni. Fontos az igény szint formálása, az önismeret, és ezáltal a reális énkép fejlesztése, a produktív képzelőerő és az énerő kibontakoztatása. Lehetőség biztosítása arra, hogy a fiatal kipróbálhassa önmagát különböző tevékenységekben, és megízlelje a kompetencia és a felelősségvállalás élményét. (Váriné, 1987.).

Ennek megvalósítása koránt sem egyszerű feladat. Az értékek úgy fejlődnek, úgy sajátítjuk el őket, hogy egyrészt igazodunk a szociális, társadalmi elvárásokhoz, melyeknek közvetítői a család és az iskola. Másrészt az egyéni igények, a kompetenciaérzés, a megfelelő önismeret révén alakulnak ki. A folyamat végén, az egyén

úgy gondol egyéni szükségleteire, mint ahogy azt a társadalmi elvárások közvetítik. A szocializáció során ezen értékek az interiorizáció (belsővé válás) folyamatán keresztül sajátítódnak el, a külső jutalmazás és büntetés tudatosításán keresztül jut el a serdülő a jó és rossz fogalmának megértéséhez és megérezéséhez, amely már belsővé vált, az egyén által irányított mentális struktúra. Ez a struktúra értékelést, valamilyen elvárás szerinti osztályozást jelent, amelynek során eldönti az egyén, hogy a jelenség, amivel találkozik helyes, helytelen, jó, rossz, stb. Az egyén ítélete nem mindig esik egybe az általánosan preferált értékekkel.

„Az értékek a társadalom pozitív, vagy negatív megítélését fejezik ki, míg az értékorientáció szociálpszichológiai, illetve személyiségpszichológiai kategória (Perczel, 1990.).

Az **értékorientáció** folyamat, amely célok, értékek kialakítására, befolyásolására irányul. Sajátos értékelő viszonyulás, attitűd az egyén környezetének tárgyaihoz, személyeihez, jelenségeihez. Az értékorientáció kialakulásának fontos feltétele, hogy a serdülő olyan értékmintákkal ismerkedjen meg, amelyek szabályozzák viselkedését, irányítják döntéseit, választásait. E mellett az egyén értékorientációjának fejlődésében fontos szerepet játszik az önértékelés képességének kialakítása, mivel ennek révén válnak reálissá, kerülnek összhangba az egyéni és a környezeti értékpreferenciák. Fontos a társas közeg, amelyben a tanulás végbemegy. Szociálpszichológiai vizsgálatok mutatták azt, hogy egy csoport tagjai magukban hordozzák a csoport értékítéleteit, és viselkedésük a csoport értékrendszeréhez igazodik. E folyamatok és szabályszerűségek révén alakul ki az a képesség, hogy önmagunkat, másokat meg tudjuk ítélni, képesek legyünk a világhoz értékelő módon viszonyulni. Ezen folyamatok segítségével tudjunk alkalmazkodni a szociális közeghez.

Az emberi életet végigkísérik az értékorientációs hatások. Gyermek- és serdülőkorban ezek túlnyomó többsége a családból és az iskolából érkezik. De nem szabad elfelejtenünk a média, az Internet érték közvetítő funkcióját sem. A szociális háttér, a családi tényezők motiváló hatásai, a szülők társadalmi helyzete, a társadalomhoz való viszonya, a család anyagi helyzete, a családtagok egymáshoz való viszonya, a szülők nevelési szokásai, a tanulással, művelődéssel kapcsolatos beállítottságuk, a tanulók otthoni tevékenysége, a szülői pályaelképzelések szerepe a gyermek tanulásának ösztönzésében, mind-mind olyan tényező, mely kihat a nevelés folyamatában a gyermek személyiségének alakulására. (Kozma, 1996.)

A bevezetőben említettem a **család szocializációs funkcióinak** gyengülését, érzelmi, identifikációs szerepeinek háttérbe szorulását. A maslowi elméletből, a szükségletek hierarchikus rendszerének felépítéséből tudhatjuk, hogy amíg a gyermekek alapvető fiziológiai, szociális, emocionális szükségletei nincsenek kielégítve, addig nem alkalmasak a magasabb rendű erkölcsi, intellektuális készségek elsajátítására, az önmegvalósításra. Közhely, de sajnos nagyon sok a mind egzisztenciálisan, mind érzelmileg hátrányos helyzetű gyermek, számukra nincs megfelelő modell, nincs megfelelő szintér a képességeik kiteljesítéséhez.

Másrészt sem a családban, sem az iskolában nincs módja sok gyermeknek megélni az eriksoni ösbizalmat, mely feltétel nélküli elfogadást, kölcsönös szeretetet jelent. Erikson a serdülőkort az identitás a szerepdiffúzióval névvel írja le. Ez az az időszak, amikor az életkorának megfelelő krízishelyzeteket stabil szociális támogatás mellett képes megoldani, megtanulni azokat a szerepeket, amelyek szükségesek a stabil identitás kialakításához. Ezek a szerepek szorosan összefüggnek az egyéni és társadalmi normákkal, értékrendszerekkel. Amennyiben a

támogatást nem kapja meg, úgy nem képes azokat a készségeket, értékeket sem beépíteni, kialakítani, amelyek a felnőtt élet szükséges velejárói, elmagányosodott, önértékelési zavarokkal, kisebbségi zavarokkal küzdő kamasszá válhat.

Azon nevelési attitűdök (elhanyagoló, diszharmonikus, túl engedékeny, autoriter, stb.) széles körben ismertek, amelyek kiválthatják az iskolai és a társadalmi deviáns viselkedéshez vezető személyiségtorzulásokat.

A társadalomban tapasztalható egzisztenciális válság, a hátrányos helyzetű családok, tanulók számának növekedése, a kilátástalanság, és a motivátlanság a közösségi értékek iránt, és az előbb említett tényezők közösen vezetnek az egyre gyakoribbá váló iskolai erőszak, családi bántalmazás, gyermekkori depresszió, emocionális zavarok és suicid készletések megjelenéséhez.

Az **antiszociális, a deviánsnak minősített magatartások** megjelenése az iskolákban komoly nehézségek elé állítják a pedagógusokat. Mind az agresszor, mind az agresszív cselekedetet elszenvedő áldozat sérül ebben a szocializációs közegben. A pedagógusok feladata, hogy megoldást találjanak a mindennapi konfliktushelyzetekre. Ez nem könnyű vállalkozás, mivel a tapasztalatok mutatják, hogy a serdülő korosztályban is, és egyre korábbi életévben megjelenve jellemző pszichés instabilitás, mint az empátia hiánya, az ösztönkontroll és az indulati kontroll elégtelen működése, a problémamegoldás, a coping stratégiák gyenge színvonala nehezíti az iskolai alkalmazkodást, és válik az agresszív tendenciák kiindulópontjává. Tovább mélyül a probléma azáltal, hogy mind a szülők, mind a kortárs csoport mint referenciacsoport erősítheti az antiszociális megnyilvánulásokat. Modellt nyújt, valamint nincs kontroll, nincs fék, ami gátolná e készletések felszínre kerülését.

Az **iskola** a család után a szocializáció legfontosabb színtere. A személyiség formálásában, a nevelésben betöltött szerepe, feladata az utóbbi évtizedben lényeges változáson ment át. A család szocializációs funkciói, az érzelmi identifikációs szerepei gyengültek. Ezáltal megnövekedett és megváltozott az iskola szocializációs, személyiségformáló funkciója. Egyre nagyobb teret kapnak a hiányokat pótló reszocializációs tendenciák. Ezt azonban az intézmények nem minden esetben tudják megvalósítani, hiszen az elvárás az oktató nevelő munkában sok esetben még mindig a tananyag helyes és pontos átadása és ismerete.

Meggyengült az iskolai értékorientáció is. Az utóbbi évtizedekben iskolatípusaink többsége eszköz- és személyi feltételhiányos intézménnyé szerveződött. Amikor romlani kezdtek az iskola működési lehetőségei, megkezdődött a pedagóguspálya devalválódása. Ez mennyiségi pedagógushiányt idézett elő és visszavetette az oktató-nevelő munka minőségét. A pedagógusok túlterheltek, frusztráltak, a megváltozott körülményekből következő változásokhoz nehezen alkalmazkodnak. A modellnyújtó személyes kapcsolat is kevés a tanulók és a pedagógusok között, kevés a gyermekek számára a közösségi élmény, e tényezők következménye lehet a negatív értékorientáció előtérbe kerülése. Tovább nehezíti a helyzetet az SNI-s tanulók jelenléte az osztályokban, amely komoly kihívások elé állítják mind a pedagógusokat, mind a gyermekeket. Véleményem szerint az iskolák többsége nincs felkészülve e tanulók fejlesztésére, képzésére, oktatására. Ennek értékorientációs következménye, hogy az iskola befolyása a gyerekek és fiatalok aspirációira és főleg értékeire nagyon erősen csökkent. Ennek következtében az iskola és a tanulók kapcsolata tovább lazul, amely újabb értékszocializációs problémákhoz vezet.

Kérdés, hogy amennyiben csökken a család értékorientációs szerepe, de az iskoláé még ennél is kisebb, akkor mi veszi át a szerepüket, azaz mi formálja a magyar fiatalok értékrendjét? Bizonyos területeken többnyire erős marad az otthoni, lakóhelyi, rokonsági környezet szerepe. Növekedett a kortárs csoportok értékorientációs szerepe, és meglehetősen nagy befolyással bírnak a telekommunikációs eszközök. Ebből is lehet pozitívan profitálni, de a többség ehhez nem rendelkezik elegendő felkészültséggel.

Kilátástalan, nehéz az ifjúság helyzete. Összetett folyamatokról van szó, hosszú idő alatt alakultak ki a problémák sokrétű befolyásoltság hatására. Elismerhetjük, hogy szükséges változtatnunk. Ez mindannyiunk felelőssége, de különösképp a pedagógusoké. Miért nem csak a családoké? Mert a helyzetükből adódóan alapvetően nem fogják fel, nem látják a problémák gyökerét. Nem ismerik fel a lehetséges alternatívákat a változáshoz.

Amennyiben a gyermekeknek segítünk a megfelelő szükségleteik kielégítése, a feltétel nélküli elfogadás, a helyes nevelői attitűd megvalósítása által, és az ösbi-zalom átélésének biztosításával mind a családban, mind a szociális, társadalmi közegekben, akkor az értékek kevésbé lesznek a bizonytalanok, az értékorientációs folyamat nem sérül, kreatív, kompetens, önmagát ismerő és helyesen értékelő felnőtté válhatnak.

A vizsgálat és tanulságai

Mint az előzőekben tárgyaltam, többek között az értékorientációs folyamatok torzulása vezethet agresszív, deviáns viselkedéskehez. Az általam megkérdezett iskola tanulói körében is nagy számban fordulnak elő antiszociális megnyilvánulások, a pedagógusok által tapasztalható motiválatlanság, általános emberi értékek, a tanulás, a felelősségvállalás, az indulati kontroll körében. A helyzet egyre romlik az iskola meglátása szerint, a jobb képességű gyermekeket elviszik más, a szülők által biztonságosabbnak ítélt iskolába. A kialakult helyzet vezetett oda, hogy megkértek, térképezzük fel a gyermekek családjához, iskolához, kortársakhoz, önmagukhoz való viszonyát, valamint azt, hogyan gondolkodnak általános emberi értékekről, milyen értékiszocializációs jellegzetességek tapasztalhatóak a tanulók körében. Ez által szerettünk volna segítséget kapni ahhoz, hogy mit kellene máshogy tenni, milyen egyéb segítség, módszer, eszköz állhat a pedagógusok rendelkezésére.

Az iskola tanulói közül sokan hátrányos helyzetűek, rossz szociális, emocionális körülmények között élnek. Az ezekből fakadó konfliktusok továbbterjednek az iskolai életre is. Évek óta próbálják kezelni a problémákat, szorosán együttműködve a helyi családsegítő és gyermekjóléti szolgálattal, a gyámhatósággal, és az utóbbi időben a rendőrséggel is. Rendszeres részt vesznek a pedagógusok eszmegbeszélő csoportokban, továbbképzéseken. A tanárok az utóbbi időben tehetetlennek, esz-kötetlennek érezték magukat, segítséget kértek a következő kérdésekben:

- o Sok a hátrányos helyzetű gyermek az iskolában; vajon van-e különbség a hátrányos helyzetű és nem hátrányos helyzetű diákok véleményében, értékítéleteiben?
- o Kíváncsiak voltak, mi fontos a tanulóik számára, mi fontos az életben, a mindennapokban.
- o Mit gondolnak a családról, vajon a család mit tud adni számukra?
- o Hogyan vélekednek az iskoláról, mit tud adni számukra az iskola?

- Mit gondolnak önmagukról, hogy látják tulajdonságaikat, hiányosságait?
 - Hogyan bännak az erkölcsi ítéleteket, értékeket leíró fogalmakkal?
- Előzetes feltételezéseink a pedagógusok véleménye, tapasztalatai alapján a következőképpen alakult:
- A tanulóikat a foci, a tv, a csavargás, a szórakozás érdekli.
 - Véleményük szerint a családra kevésbé tudnak számítani a gyermekek, a család nem elégíti ki a gyermek alapvető szükségleteit.
 - Az iskola semmit nem jelent számukra, teljesen motiválatlanok a tanulás iránt.
 - Önértékelésük, önismeretük bizonytalan, nem érzik deviáns viselkedésük súlyát.
 - Fogalmi rendszerük nem, vagy csak kevésbé tartalmazza, konkrét megoldások szintjén a kívánt erkölcsi fogalmakat, értékleírásokat.

A bevezetőben leírt jelenségekre alapozva feltételezem, hogy a pedagógusok véleménye szorosan összefügg a tanulók családi szocializációs anomáliáinak meglétével, valamint az önismeret, önértékelés alacsony színvonalával. Hipotézisem még, hogy a szociális tanulásemélet képviselői által leírt modell nem érvényesül adekvát módon a környezet, a szociális közeg, a családi és iskolai, a kortárs csoportok bizonytalan működése következtében.

A fogyasztói társadalom személyiségromboló hatása is érvényesül véleményem szerint. „A fogyasztói civilizáció nem pusztán véget nem érő „karnevál”, hanem egyben az önmagunkkal való törődésnek, az önkonstrukciónak is egy kellemes, élvezhető, szórakoztató formája. Vagy akár sokkal több ennél: kétségbeesett, bár többnyire öntudatlan küzdelem szorongásainkkal, vágyainkkal, félelmeinkkel egy transzcendencia nélküli világban. (Hankiss, 2005)

A korai anya gyerek kapcsolat hatása, a kötődési mintázatok, a nevelési attitűdök folyamataiban meglévő különbségek, és a tömegkommunikációban megjelenő befolyásoló erők ellen nehéz felvenni a harcot. Az iskola szerepe abban van, hogy az értékrendszert, a közösségi erőket mozgósítva, modellnyújtó szerepén keresztül tudja a hátrányokat leküzdeni.

Úgy gondolom, habár csak helyi szinten, de a gyermekek értékekre, normákra vonatkozó mentális struktúráját feltérképezzük, megismerjük világképüket, eredményesebben kezelhetik a pedagógusok a mindennapi problémákat, az iskola is mindenki számára biztonságosabb helyé válhat.

Ezeket szem előtt tartva állítottam össze a kérdőívet.

A módszer

A kérdőív összeállításában segítségemre volt Lówy-Korponai Berniké 2008-ban végzett kutatásában alkalmazott módszer. Az általam összeállított kérdőív első részében a tanulók 10 olyan kérdésre válaszoltak, amelyeknek segítségével elmondhatták véleményüket a családról, iskoláról, tanulásról, általános emberi értékekről, és arról, hogyan képzlik a jövőjüket. Ezzel célt volt feltérképezni e kérdéskörökhöz tartozó ismereteket, vágyakat, elképzeléseket.

A vizsgálat második felében a tanulók fogalmi ismereteire kérdeztünk rá, 20 fogalom ellentétpárját és a fogalmak meghatározását kértük. Olyan általános emberi értékeket és tulajdonságokat jelentő fogalmak, mint pl. jó-rossz, spórolós-tékozló, igazságos-igazságtalan, bizakodó-reményvesztett. Cél, hogy ismerjük meg, a tanu-

lók hol tartanak az értékorientáció folyamatában, milyen hiányosságaik vannak, ismerik-e, tudják-e alkalmazni e fogalmakat.

Valamennyi kérdőív értékelhető volt. A felső tagozatosok körében, összesen 283 diákkal végeztem a felmérést. A diákok 57 százaléka hátrányos helyzetű volt, ez elég nagy arány. A hátrányos helyzetű tanulók fogalma alatt a rossz szociális körülmények között élő, a pedagógusok által jelzett gyermekeket értjük, akik mind emocionálisan, mind társadalmi szinten peremhelyzetben vannak. A fiúk az iskolában többen vannak, a fiú lány arány: 56–44 százalék.

A diákok élvezték, motiváltak voltak a kérdőív kitöltésében Szívesen csinálták. Mivel sajnos néhány gyerek olvasási problémákkal küzd, ezért osztályonként, a kérdéseket felolvasva végeztem a vizsgálatot. Meglepő volt számomra, az előzetes információkhoz képest, mennyire nehezen kezelhetők a gyermekek a tanórán, hogy csendben, rendben dolgoztak, bár nem óra volt, de meg lehetett őket dicsérni.

Valamint azt is tapasztalnom kellett, hogy nagyon szegényes szókinccsel rendelkeznek, nehezen tudják leírni véleményüket, gondolataikat. 1-2 szavas mondatokat használnak, a kommunikáció, a verbalitás alacsony foka jellemző. Valamint saját belső világuk árnyalt ismeretében, önértelmezésben nagyfokú hiányosságok vannak.

Az első részben információkat kaphattunk arról, hogyan vélekednek a gyermekek az őket körülvevő világról, jövőjükéről. Mind a 10 kérdésből kitűnik, hogy a tanulók többsége kevés segítséget kap az értékorientáció stabil kialakításához. Válaszaik sablonosak, sémászerűek, fantáziátlanok, sokszor érzelemvezéreltek, mely életkorukból adódóan indokolt, de nemcsak az életkor, hanem a kontrollfunkciók elégtelen működése is szerepet kap ebben. Az életben a család, és a szeretet a legfontosabb számukra. Úgy vélik, a családtól megkapják az igényelt szeretetet (51%), a biztonságot is, de ami hiányzik, az a bizalom. Sem a szülők, sem a pedagógusok esetében nem nyilatkoznak úgy, hogy bíznának bennük. Nehéz szeretve lenni azok által, akikben nem bízunk. A környezet nem nyújt számukra stabil szocializációs bázist, ambivalensen viszonyulnak a társas közeghez, hiányzik az eriksoni ösbizalom.

Az iskolához fűződő érzelmeik egysíkúak. Nem érzik otthon magukat ott, a tanuláson kívül egyéb tevékenységet nem kötnek hozzá. Pedig a közösséghez, a valahová tartozás szükségletének kielégítése elkerülhetetlenül hozzátartozik az értékek formálódásához.

A tanulás, mint érték érdekes módon megjelenik a válaszaikban. 86 százalékuk nyilatkozik úgy, hogy fontos az életükben a tanulás. Azonban csupán 19 százalék mondja azt, hogy a tudás megszerzése motiválja ebben őket. A válaszok többsége a társadalmilag kívánatos elképzeléseket mutatja, melyek sablonos, elvárt viselkedések. (munka, jövőbeni boldogulás szempontjai).

Ezt a tendenciát mutatják a jövőre vonatkozó kérdésekre adott válaszok. Szegényes fantáziával írják le az egzisztencián túl nem mutató válaszaikat. Gazdag, jó munkahellyel rendelkező, családos felnőttek szeretnének lenni. A tanulás, mint cél nem jelenik meg. Ezen tendenciákban is megmutatkozik a hátrányos helyzettel együtt járó értékvesztett felnőtt környezet és az egyedüli szórakozást, kapcsolatot jelentő tömegkommunikáció befolyása.

Az énkép, az önismeret bizonytalanságát találjuk a válaszosokban. Bár még formálódó személyiségekről van szó, azonban a motiváció, az igény önmagam megismerésére nem jelenik meg. Nehezen válaszolnak arra, hogy melyek az előnyös

tulajdonságaik. Kevés féle válasz érkezik, ami arra utal, hogy egyrészt nincsenek tisztában saját értékeikkel, önképükkel, másrészt kevés pozitív visszajelzést kapnak a környezetükből, ami megerősíthetné kompetenciaérzésüket, erősíthetné az érték-szocializációs folyamatokat. A válaszok lányok esetében főleg a kortárs csoportból érkező kedves, segítőkész tulajdonságok, fiúk esetében, pedig a sportban elért sikerek következtében megtapasztalt jellegzetességek. Ott, ahol visszajelzést kapnak, hatékonyan be tudják építeni identitásukba. Ugyan ez az interiorizációs folyamat tapasztalható az arra a kérdésre adott válaszban, hogy milyen tulajdonságokon szeretne változtatni. A válaszok nagy százaléka (30%) valamilyen impulzuskontroll zavarra utal. (haragson, sértődékenységen ne kapjam fel hamar a vizet, stb.) Egyrészt az iskolában folyamatosan konfrontálódnak azzal, hogy indulatosak, türelmetlenek, másrészt saját bőrükön is érzik a serdülőkorra egyébként is jellemző indulati, érzelmi hullámzást. Azonban ez csak érzések szintjén van meg, a konkrét az indulati kontroll zavarából származó antiszociális viselkedéseket kevésbé tudatosítják. Úgy tűnik, a problémás viselkedés csak a környezet számára jelent nehézséget, a fiatalok nagy része nem érzékeli viselkedésének helytelenségét, nincsenek megfelelő megküzdési módjaik. Úgy gondolom, a pedagógusok felhívják a figyelmet az indulatos viselkedésre, de kevés alternatívát adnak a keletkező érzelmi feszültségek oldására.

Természetesen itt is megjelenik a társadalmi normák által elvárt tanulási teljesítmény javítása (17%), és főleg a lányok esetében, életkori sajátosságot tükrözve a külső tulajdonságok megváltoztatása (11%).

Az önértékeléshez szorosan kapcsolódva jelenik meg a szociális kapcsolatok megítélésének kérdése. Arra a kérdésre, hogyan választod meg barátaidat, túlnyomó többség (31%) olyan tulajdonságokat említ, melyek véleménye szerint rá is jellemzők (olyan, mint én, segítőkész, rendes, jól focizik). A negatív értékrend, tulajdonságok elutasítása is megjelenik, ami tükrözi a formálódó erkölcsi fejlettséget. (ne legyen verekedős, normális legyen, stb). A tanulási teljesítmény természetes módon hiányzik meg, hiszen a tanulás, mint érték sem jelenik meg a válaszadók körében.

A szabadidő eltöltésében fontos szerepet kapnak a kortársak. Azonban ezen együtt töltött idő kevésbé produktív, kevésbé tartalmas. Az érdeklődés, a motivációs területek a sport (30%) és ezen keresztül a barátok (19%) felé orientálja őket. Főleg a fiúk és a hátrányos helyzetű tanulók esetében. Így az együtt töltött idő nem minden esetben jelent cél nélküli, passzív együttlétet. Tanulságos, és úgy gondolom bizakodásra okot adó eredmény, hogy a televízió, a számítógép nem jelenik meg nagyobb súllyal a válaszok között. Míg előbbi a tanulók 4,2 százaléka említi, az utóbbit főleg a nem hátrányos helyzetű diákok 7 százaléka. Ezek az eredmények mutatják, hogy a közösségben eltöltött idő megfelelő strukturálása, tartalmas tevékenység biztosítása hatékonyabbá teheti a stresszhelyzetekből származó feszültségek levezetését. Az iskola alapfokú művészeti iskola lévén megfelelő terepet biztosíthat ennek megvalósítása érdekében.

A kérdőív második részében a diákoknak egyrészt, egy adott fogalom ellentétét kellett kiválasztaniuk négy válaszlehetőség közül. Ezzel az adott fogalom gyakorlati alkalmazását nézhettük meg, hiszen olyan praktikus tudásra van ebben az esetben szükség, amely jelzi a fogalom tényleges, mély feldolgozását. A kérdőívben másrészt ugyanezen fogalmak meghatározását kértük, saját szavaikkal kellett leírni. Ezzel általános, felszínesebb ismeretet mérhettünk, amely nem lényegtelen,

hiszen az elméleti tudás, a megfelelő logikai ismeret alapja az értékorientációs folyamatoknak.

Mind az ellentétek kiválasztásában, mind a fogalmak magyarázatában hiányszágok voltak. Az alábbi táblázat mutatja, hogy a diákok fele, egyharmada rosszul értelmezi a fogalmakat.

	Ellentétválasztás Nem tudja a szó ellentétét	Fogalommagyarázat Szinonimát használ	Fogalommagyarázat Nem tudja
N=283	41%	21%	42%
Hátrányos helyzetű (161 fő)	46%	19%	40%
Nem hátrányos helyzetű (122 fő)	35%	23%	44%

Általánosan jellemző válaszaik sematikussága, kifejezéstelensége. Íráskéjük, helyesírásuk sok esetben kivetnivalót hagy maga után. Verbális szóhasználatuk, készségeik alacsony színvonala jellemző. Árnyalatok megkülönböztetésével, absztrakt fogalomalkotással nem találkozunk. Ez részben életkori sajátosságokkal magyarázható, másrészt pontatlan, felszínes ismereteikből, gyakorlati tapasztalatok hiányából származhat, valamint az elégtelenül működő szocializációs folyamatok következménye. További tendencia, hogy a környezetből őket ért kritika jelentősen befolyásolja válaszaikat. Például arra a kérdésre, hogy szigorú, sokan úgy válaszoltak, hogy kiabál, ideges. Az, hogy ravasz, úgy jelenik meg: sunyi, átveri a másikat.

A táblázatban feltüntettük a hátrányos és nem hátrányos helyzetű tanulók fogalom-meghatározásaiban tapasztalható különbségeket. Ez is azt a jelenséget támasztja alá, amit az előző vizsgálatrészben is megfigyelhető tendencia, hogy az elméleti ismeretek, erkölcsi, etikai fogalmak tudása alakulóban van, azonban ezek alkalmazása akadályozott, főleg azon csoportban, ahol jelentős egzisztenciális, emocionális hátrányokkal küzdenek a tanulók

A statisztikai és tartalmi elemzések nyomán néhány, a pedagógusok számára is hasznosítható eredményt kívánok szemléltetni.

A következő táblázat a legproblémásabb fogalmakat mutatja be, hogy a diákok hány százaléka nem tudta értelmezni ezeket a fogalmakat:

fogalom	N=283	Hátrányos helyzetű (161 fő)	Nem hátrányos helyzetű (122 fő)
igazságosság	66%	73%	55%
tisztesség	51%	55%	46%
kötelességtudó	44%	52%	34%
hazudós	42%	46%	40%
felületes	50%	57%	40%
szigorú	53%	56%	48%
bizakodó	61%	68%	50%

A legproblémásabb kifejezésekkel, az igazságos világgal kapcsolatos fogalmak esetében találkozhatunk. Nehezen értik meg, főleg a hátrányos helyzetű csoportba tartozó diákok, az igazságosság tisztesség fogalmakat. A többség véleménye szerint, aki igazságos, az csendes, mindenkinek igazat ad. A tisztességes emberek tisztelik a másikat, figyelembe veszik őket. Ezen példákat a szemléltetés kedvéért írtam, hogy lássuk, milyen zűrzavaros elképzeléseik vannak az erkölcsi fogalmak terén. És hogy lássuk azt is, saját tapasztalataik, igényeik, vágyaik milyen mértékben motiválják őket e fogalmak megismerésére.

További nehézséget jelentett számukra az elvárásoknak megfelelésre, az érzelmi indulati kontroll szabályozására vonatkozó fogalmak leírása. A kötelességtudó kifejezést értelmezése is nehéz. Milyen fontos lenne, ha erre kaphatnának mintát a környezetükből. A hazudós fogalom ismerete is bizonytalan számukra. A gyerekek 42 százaléka a titoktartót írta, mint ellentétét a szónak. Az őszinteség, az igazmondás háttérbe szorul. A gyerekek talán nem mernek őszinték lenni, mint ahogy a vizsgálat más részében is megfogalmaztuk, hiányzik a bizalom, a környezetből nem kapnak olyan jelzéseket, amely segítségével vállalni tudnák önmagukat. Jobb a rejtőzködés, tele vannak szorongással, félelemmel. A felületes fogalmának meghatározása sem könnyű. A környezetből érkező igénytelen, alulmotivált tendenciák érvényesülését láthatjuk. A gyermekek előtt nincsenek olyan normák, szabályok és minták, ami segíthetné a világ, a környezetük jobb megismerését. Sok információ éri őket, elmélyülni így kevésbé lehet, kevésbé lehet alapos, tartós értékfogalmakat kiépíteni. Fontos lenne megnézni, vajon mely területeken érzik magukat biztonságban, mely területek érdekli őket, ahol kevésbé felszínes, kevesebb, de jobban strukturált, értelmes tevékenységet végezhetnének.

A szigorú fogalma sem egyértelmű a számukra. Aki szigorú, az türelmetlen, kiabálós. Az ellentétek közül is 45%-uk a türelmet választotta. A szabályok, normák betartásának igényét korlátnak érzik, és kényszernek, ami tapasztalataik szerint mind a család, mind az iskola részéről indulatosságnak, túl erőteljes fellépésnek élnék meg. Mind a szülők, mind a pedagógusok számára nehéz, de fontos feladat a feszültségek, indulatok csökkentése, megfelelő kezelése.

Azokat a kifejezéseket, hogy jó-rossz, lusta-szorgalmas, bátor-gyáva könnyebb megérthetőségük miatt jól ismerik, és megfelelően alkalmazzák. Sokat hallják környezetükből, több tapasztalatuk van ezekről.

A bizakodó fogalmának meghatározása is nehézséget jelentett számukra. El-lentéteként a csüggedő kifejezés helyett az elégedetlen jelenik meg. A kilátástalanság, a társadalmi, szociális közegben való bizonytalanság és reménytelenség érzését láthatjuk itt. Mint ahogy a jövőben elképzeléseik is fantáziátlanok, ahogy az előzőekben láttuk. Nem mernek álmodni, álmodozni, ahogy egy serdülőnek illik. Nem kapják meg környezetüktől azt a bizalmat, odafigyelést, ami kell ahhoz, hogy tudjanak bizakodni. Nem látják a családban, az iskolában az elégedett felnőtteket, akik segítségével kiegyensúlyozottabb, érzelmileg kevésbé frusztrált, stabil identitású felnőtté válhatnak.

Tanulságok

A kérdőív eredményeinek ismeretében láthatjuk a vizsgált felső tagozatosok önismereti, értékrendbeli hiányosságait. Természetesen akkor, mikor ítéletet mondunk tudnunk kell, hogy serdülőkről beszélünk, alakulóban lévő személyiségekről. Az

eredmények jelzik, hogy dolgoznak, igyekeznek, főleg az érzelmi-indulati életből keletkező feszültségeket megismerni, kezelni, de sajnos nehéz dolguk van. Azok az alapvető szocializációs tényezők, mind a család, mind az iskola részéről kevésbé állnak rendelkezésre, amelyek segítenék az értékszocializációs folyamatokat. A kortárs csoport sem egyértelműen az a referenciacsoport számukra, amely támogatná ezt. Láthatjuk a családi modell bizonytalanságát, a biztonság hiányát, s a feltétel nélküli elfogadás sem áll rendelkezésükre. Láthatjuk a környezet felől is érkező motiválatlanság, anomia tényezőit. Szerencsére a szeretet, a szeretve lenni érzése megtapasztalható, erre mindenképpen alapozni kell.

Saját személyes értékek hiánya jellemző, kevésbé ismerik önmagukat, változtatni sem mindig akarnak és tudnak, mivel nem látják tisztán, miben kell változtatniuk, és a felnőtt elvárásai, utasításai, a tekintély szerint próbálnak, sok esetben sikertelenül viselkedni. Így azt is megtapasztalják, hogy nem tudják befolyásolni viselkedésüket, csupán érzik a nem megfelelő magatartást. Ennek kiváltó tényezője lehet, hogy az indulati kontroll, frusztrációtűrés a leggyengébb tulajdonság. Igény van a változtatásra. Azonban az ebből származó deviáns viselkedést kevésbé ismerik fel, és kevésbé akarnak változtatni. Gyermeki indulatos, makacs szinten megrekedve nehéz lesz felnőtté válni. Az indulatok és a viselkedés összefüggéseiben nem látnak tisztán.

Minimális elköteleződés tapasztalható az iskola iránt. Régóta tudjuk, hogy a tanulás nem érték, ezen tanulók számára, pedig alapvetően kényszer, a szükséges rossz az iskolában. Hiányzik a közösség értékformáló ereje, nincsenek tartalmas, produktív együttlétek. Hankiss és munkatársai által 1982-ben publikált kutatásában (Hankiss, 1982), jelzi ezt a tendenciát, javasolja a hagyományos közösségi értékek védelmét, a hatékony felelősségteljes cselekvés, az emberi öntudat, és autonómia értékeit. Ez úgy valósulhat meg, ha olyan készségeket fejlesztünk, mint az önismeret, az emberismeret, a konfliktusok hatékony megoldásának készsége. A tanulmány megjelenése óta sok idő telt el, talán túl sok ahhoz, hogy az abban vázolt problémák még mindig problémák-e. Vannak próbálkozások a kompetenciák fejlesztésére, de a pedagógusok számára is megfelelő eszközöket, módszert kell adni, hogy ezt hatékonyan végezni tudják.

Jelen esetben az iskola számára fontos tennivaló az indulatok, feszültségek oldása, kezelése. Ehhez szükséges agressziókezelési technikák, konfliktuskezelési módszerek elsajátítása mind a pedagógusok, mind a diákok számára.

Lehetőséget kell biztosítani a diákoknak a hatékony önismeret megvalósítására, a stresszhelyzet kompetens megoldására. Ehhez segítséget jelenthet tartalmas időtöltés, közösségi programok szervezése. Erre az iskola alkalmas terep, a sport terén eredményes, művészeti iskola révén tovább bővítheti e tevékenységek körét.

Fontos az egyéni túlmutató általános emberi értékek közvetítése. Ebben nehéz helyzetben vannak a pedagógusok, mivel a családi értékbeli anomáliák, a család értékszocializációs folyamatainak hiányosságai nehezen korrigálhatók, a korai kötődés, kapcsolatok, tapasztalatok meghatározzák ezeket a folyamatokat, de a serdülőkorai identitáskeresés, igény a családon kívüli értékek megismerésére, segítségükre lehet.

Neves pszichológusok által sok információnk van a helyes nevelési attitűd mibenlétéről. Ezek gyakorlati alkalmazásáról a pedagógusoknak is sok tapasztalata van. Nem könnyű terep az iskola, nem könnyű megbirkózni a társadalmi elvárások, a családból érkező szocializációs hatások és az egyéni igények közötti konfliktusokkal.

Végezetül Csíkszentmihályi Mihály (2001) néhány gondolatát idézem arra vonatkozóan, hogyan lehet boldogságra, alkotásra képes személyeket nevelni, akik ismerik önmagukat, és hatékonyan tudják a közösség igényeihez igazítani elképzeléseiket, vágyaikat.

Az öt fontos tényező: az elkötelezettség, a középpontban lét, a lehetőség, a világosság és a választási lehetőségek megléte. Az elkötelezettség az, hogy a gyermek érdeklődésének megfelelő tevékenységet végezhet, őszintén bele tud feledkezni ebbe; s ez csak úgy valósulhat meg, ha bizik a környezetében, biztonságban érzi magát. A középpontban lét kifejezi, hogy a szülő és a környezet figyeljen a gyerekre, vegye észre szükségleteit, igényeit. Ezt úgy éri el, ha lehetőséget biztosít számára minél több tartalmasabb, produktívabb együttlétre és tevékenységre. Fontos, hogy a gyerek világosan lássa az elvárásokat, célokat, igényeket. Ne sok információval árasztjuk el, hanem számára is megérthető alkalmazható ismeretekkel. Néha jobb a kevesebb, de az mélyebb ismeretre ad lehetőséget. És végül a szabad választás lehetősége az egyéni igények, érdeklődésnek megfelelően. Ha a gyermek nem érzi a kényszert, megfelelő mintát kap a külvilágtól, valóban stabil identitású, kompetens felnőtté válhat.

Felhasznált irodalom:

- Bagdy Emőke: Családi szocializáció és személyiségzavarok, Tankönyvkiadó, Bp., 1986.
 Bornemissza Dorottya: Értékek vizsgálata két generáció tükrében. Hasonlóságok és különbségek a fiatalok nyitottságával összefüggésben. In: Életszakaszok határán Közösségi és Egyéni tanulási feladatok, FETA Könyvek 5. Bp., 2010.
 Csíkszentmihályi Mihály: Flow – Az áramlat, Akadémiai Kiadó, Bp., 2001.
 Hankiss Elemér: Az ezerarcú én, Osiris Kiadó, Bp., 2005.
 Hankiss Elemér: Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között, MTA Szociológiai Kutató Intézet, Bp., 1982.
 Hoffmann Rózsa: Háttérbe szorított hivatás, Mentor, Bp., 2002. október.
 Kozma Béla: Pedagógia II. Comenius Bt., Pécs 1996.
 Lówy-Korponai Bereniké: Értékpreferenciák az SNI tanulók körében Móra Ferenc Általános Iskola Egységes Gyógy Pedagógiai Módszertani Intézmény és Készségfejlesztő Szakiskolai Előkészítő; Móra Módszertani Kiskönyvtár, Oktatásszociológiai – neveléslelektani kutatások sorozat (kézirat).
 Perczel Tamás: Életstratégia, foglalkozási szerep, értékorientáció 35–50. oldal, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.
 Patay István: Középiskolások értékpreferenciái In: Erkölc és változás A kaposvári erkölcsfilozófiai és -nevelési konferencia előadásai, Kaposvár, 1994.
 Váriné Szilágyi Ibolya: Az ember, a világ és az értékek világa, Gondolat, Bp., 1987.
 Vekerdy Tamás: Az iskola beteg? Saxum Kiadó, Bp., 2004.